

SIGRID UNDSET OG SØSTRE I 1894. FOTO KALUNDBORG LOKALARKIV

Sigrid Undset og hennes gjengangere

«Jeg har vært min mann utro.» Med disse ordene trådte Sigrid Undset inn på den litterære scene. Det finnes mange hemmeligheter i Undsets liv. Hva om det ikke var hennes egen hemmelighet forfatteren hegnat om, men den til noen som sto henne nær? Kan det ha vært foreldrenes?

SKAMBÆREREN

Alle vet at forfattere bruker erfaringer fra sitt eget liv som byggesteiner når de skriver, men å lete etter sammenhenger har lenge vært et tabu. Når det gjelder Sigrid Undsets forfatterskap, kan et slikt «forbud» gjøre lesningen fattigere.

av NAN BENTZEN SKILLE

«JEG HAR VÆRT MIN MANN UTRO.» Dette er den første setningen i Sigrid Undsets første roman, *Fru Marta Oulie*, som kom ut i 1907. Den ble oppfattet som svært moderne og ble rost for å by på «en for en kvinne ganske usedvanlig ærlighet».¹ To år tidligere hadde Undset fått et brev fra Peter Nansen hos Gyldendal i København, hvor han refuserte hennes forsøk på å skrive en bredt anlagt historisk roman. I det prosjektet hadde Undset brukt materiale fra dansk middelalder, formodentlig stimulert av sin mor, Charlotte Undset, som var fra Kalundborg. I stedet for å gi seg i kast med et slikt komplisert oppslag, mente Nansen at Sigrid Undset burde prøve seg på noe moderne, samtidig som han advarte henne mot å bruke «forkledning» når hun skrev. Moren, på sin side, oppfordret henne til å være ubestikkelig ærlig som forfatter, og til «fryktløst å se livet i øynene som det er, og sannferdig berette hva du ser».² Undset noterte seg begges råd, men det ble Aschehoug forlag i Kristiania som publiserte *Fru Marta Oulie* – og alle de bøkene hun senere skrev.

Debutantens åpenhet hadde sin pris. Undset provoserte det borgerlige Kristiania fra første linje og fikk rykte som en «usedelig» forfatter. Hun forsøkte etter beste evne å leve opp til sitt image, spesielt når hun var sammen med kolleger i Den norske Forfatterforening. I 1908, da hun meldte seg inn, ble møtene i foreningen holdt på Café Engebret. Herman Wildenvey husket henne godt derfra – en 26 år gammel, storlaten, rank og statelig skikkelse som satt og røykte små sigarer. «Det falt meg ikke inn at hun kunne være annet enn en moderne, velorientert ung dame.»³ Undset poserte gjerne og frydet seg når hun lyktes i å sjokkere sine nye venner. Etter et av møtene på Café Engebret, fulgte en lystig gjeng med Barbra Ring hjem, og der ble det spist og drukket og kranglet til den lyse morgen:

Og imens satt den nye forfatterinne, slank og hofteløs som en ung gutt, vakker og ung og uskyldig å se på, i sofaen og så med store tunge øyne og sa lite. Det kom som en bombe da hun plutselig sa: «Jeg må gå nu.» «Hvor hen?»

Mange har spekulert på hvor den unge forfatteren kunne ha fått sin påfallende innsikt fra.

«Til min elsker.»

Hun så på ansiktene, som var tomme av forbauselse – da smilte hun. Ingen trodde henne.

Ordene virket likeså forbløffende som de første den unge piken sa som forfatter i fru Marta Oulie: «Jeg har bedratt min mann.»⁴

Fru Marta Oulie er en dagbokroman, hvor hovedpersonen bruker skrivebordet som skriftestol. Mange har spekulert på hvor den unge forfatteren kunne ha fått sin påfallende innsikt fra – om hvor lett det er å trå feil, om utroskapens tømmermenn, angeren over å ha bedratt en sykt ektemann med hans beste venn, og om kvalene ved å skjule at ett av barna i søskenflokket har en annen biologisk far enn de andre. Hvis bare en flik av de problemene Marta Oulie tumler med skulle stamme fra Undsets egne erfaringer, måtte hun ha ført et dobbeltliv. Ville det ha vært mulig? Biografer har saumfart Undsets bevegelser i unge år for å lete etter skjulte spor. Huller i brevsamlingen er sammenholdt med andre kilder: kan hun ha vært gravid som tenåring, opplevd en abort, satt bort et barn? Det eneste som har kommet for dagen av lys-sky erfaringer, er et kortvarig forhold til en eldre mann på Samsø sommeren 1909, men på det tidspunktet var romanen om Marta Oulie allerede skrevet.

RYKTET OM EN HEMMELIGHET

Noe skal det imidlertid ha vært. Forskeren Ellisiv Steen innrømmet at hun kjente til en «Undset-hemmelighet», og at hun hadde gitt et løfte om aldri å rope den. Fra Undsets egen familie har det aldri lekket opplysninger som kunne kaste lys over saken. De har, tvert imot, vært nøye med å gjennomgå alt materiale før de har gitt det fra seg. En del er fjernet og brent eller klausulert, og biografer som har gransket Undsets liv, har møtt motstand når de har blitt for nærgående. Det er tydelig at familien har ønsket å holde

enkelte opplysninger unna offentlig-heten. Vi vet ikke hvilke grunner de kan ha hatt, men som biograf Tor Bomann-Larsen sier: «Der hvor NN har forsøkt å skjule noe, er man sannsynligvis i nærheten av noe essensielt.»⁵ Spørsmålet er hva dette «noe» kan være, og hvor man skal lete etter det. Undset var en dikter med stor skikkelsesdannende evne, og ingen av hennes verk, heller ikke de mest selvbiografiske, kan brukes som direkte dokumentasjon. Likevel angir forfatterskapet som helhet en hentydning til hva dette essensielle kan romme – med sin evige kretsing om de farlige driftene, om elskoven som ikke kjenner noen lover, men bryter alle.

«Jeg har vært min mann utro», skrev Undset, men ingen trodde at hun brukte sine egne erfaringer som byggesteiner. Hvor kan hun da ha hentet råmateriale fra? Hvis man studerer brev, memoarer, essays og skjønnlitteratur, dukker det opp mange «indisier» som peker i én bestemt retning. Et avsnitt i første kapittel av Undsets første roman kan være interessant som utgangspunkt. Her lar forfatteren fru Oulie skrive følgende i sin dagbok:

Nu forstår jeg hvorfor forbryteren bekjenner, og hvorfor katolske kvinner forfaller til å gå og skrifte. – Jeg sa en gang jeg skulle kunne begå et mord og leve videre med min egen samvittighet til medviter og dommer og straff eller benådning. Herregud, jeg går bare og spekulerer på å få bekjent for noen – ligger og tenker det ut om natten; for eksempel at en av ungene kommer en gang som voksen i stor sjelenød og betror seg til sin mor – og jeg forteller allting til ungen til skrekk og advarsel og styrkelse og hjelp og frelse – æsj.⁶

Hvis man tenker seg, som en hypotese, at Sigrd Undset en gang som ung pike hadde hatt en lignende samtale med Charlotte Undset som den fru Oulie drømmer om å ha med sin datter, blir belys-

ningen plutselig skarpere. Overraskende sammenhenger kommer til syne, og refleksjoner melder seg som åpner for ny forståelse av både liv og verk. Hva om det ikke var sin egen hemmelighet Sigrd Undset hegnet om, men den til noen som sto henne nær? Kan det ha vært foreldrenes?

GJENGANGERE

At Charlotte Undset beundret sin mann og elsket ham oppriktig, kan det ikke være tvil om. Etter at hun i ung alder ble enke, benyttet hun enhver anledning til å fortelle de tre døtrene hvilken fantastisk far de hadde hatt. «Få vorde nu fødte bedre» hadde det stått på en av kransene som ble lagt på Ingvald Undsets grav. Men på grunn av hans langvarige sykdom hadde samlivet mellom ektefellene blitt utsatt for ekstreme påkjenninger. Noe kan ha sviktet, noe som det følsomme barnet Sigrd ikke kunne komme over. Det var mange av deres nærmeste som stusset over det vanskelige forholdet mellom mor og datter; de kunne ikke forstå hvorfor Sigrd Undset alltid var så utålmodig og kritisk overfor sin mor. Charlotte Undset, på sin side, viste en tålmodighet med datteren som langt fra var typisk for henne; av andre lot hun seg slett ikke pille på nesen. Kanskje er vi her i nærheten av en konflikt som forfatteren brukte i skriveprosessen – som byggesteiner fra en «virkelig virkelighet». Noen av dem er gjengangere i forfatterskapet. Trekantdramaet mellom to menn og én kvinne finnes i mange varianter. Den første er forholdet mellom Marta Oulie, ektemannen Otto og hans venn Henrik, mens den mest kjente er forholdet mellom Simon Darre, Erlend Nikulaussøn og Kristin Lavransdatter. Den mest påfallende trekanten i forfatterskapet består av Kong Artur, Sir Lancelot og Lady Guniver, i legendene om helten som blir sveket både av sin dronning og av sin beste venn. Undset var opptatt av dette stoffet i årevis, og det er i hennes egen versjon, *Fortællinger om Kong Artur*

og ridderne av det runde bord, hun konkluderer med de berømte ordene om menneskenes hjerter som «forandres aldeles intet i alle dager». «Hevnersønnen» er et annet motiv som dukker opp i flere av Undsets romaner, mest tydelig i *Viga-Ljot og Vigdis* og *Olav Audunssøn*. Begge kretser, som i *Hamlet*, om en gammel urett og den skjebnesvangre byrden som hviler på den som er forpliktet til å gjenopprette balansen.

Flere tanker og spørsmål melder seg. Hvorfor viste Undset slik interesse for det «uekte» barnets skjebne, ikke bare i sin skjønnlitteratur, men også i samfunnsdebatten? Da «de castbergske barnelovene» ble lagt frem i 1915, kastet hun seg straks ut i diskusjonen om hvilke rettigheter et barn født utenfor ekteskap burde ha, både med hensyn til arv og til bruk av den biologiske farens etternavn. En annen av hennes kjepphester var troen på at det er mulig for ett menneske å sone for et annet, enten det gjelder mord eller utroskap. Avlat for andres synder er et motiv som går igjen i forfatterskapet, og ikke bare i de såkalte konversjonsromanene. Slikt er sjelden vare i norsk litteratur og kan friste til nærgående spørsmål om private erfaringer. Var det kanskje for å frelse noen av sine egne at hun var så raus med gaver til Den katolske kirke?

LIVSKRISER

Etter en slik refleksjonsrunde, må man spørre seg om hvor sannsynlig det er at Charlotte Undset noen gang lettet sin samvittighet overfor den eldste datteren og fortalte henne om en stor synd som skulle være begått – «til skrekk og advarsel og styrkelse og hjelp og frelse». La oss se på indisiene. For det første er det kjent at Undset virkelig var «i stor sjelenød» da hun skrev *Fru Marta Oulie*. Etter at manuskriptet til den historiske romanen hadde kommet i retur fra Peter Nansen, var hun så dypt deprimert at hun var fristet til å begå selvmord. I denne kritiske tiden sto moren henne nærmere

Ingvald og Charlotte Undset med Sigrid, 1883.

enn noen gang senere i livet. Sigrid hadde for lengst gitt uttrykk for at hun hatet kontorjobben som hun var blitt tvunget til å ta, og røpet at hun drømte om å bli forfatter, ordentlig kunstner, «kvinnelig kunstner og ikke en pennebrukende dame». Moren forsto hennes begavelse og skaffet henne det hun trengte aller mest: et eget værelse. Sigrid malte og innredet det selv, med farens gamle skrivebord som det viktigste møblet. Og mens datteren – etter kontortid og i ferier og helger – strevde med sitt første «store skarn» med handling fra dansk middelalder, var moren stadig inne hos henne. «Sigrid leste for henne noe hun holdt på å skrive – men vi to søstre fikk ikke vite noe om hva det var», forteller Ragnhild Undset Wiberg.⁸ Charlotte Undset må ha vært en god amanuensis for sin datter i dette prosjektet, hun som kjente Danmarks historie ut og inn og hadde lang erfaring fra samarbeidet med sin mann. Ingvald Undset hadde vært en produktiv forsker, og helt fra de var nygift hadde Charlotte illustrert hans artikler om arkeologiske tema. Etter hvert som ektemannen stadig ble sykere og til slutt bundet til rullestolen, hadde hun skrevet hans manuskripter etter diktat og fungert som bindeledd mellom ham og hans forlag. Da

hun forsto at Sigrid mente alvor med sine forsøk på å skrive, gikk hun med samme engasjement inn for å støtte datteren.

Sommeren 1905, da manuskriptet om Aage Nielsson til Ulvholm kom i retur fra forlagssjef Nansen, var moren engstelig for hvordan Sigrid ville reagere. Hun visste jo bedre enn noen hvilke voldsomme følelser datteren kunne gjemme bak den beherskede fasaden. Refusjonen var et hardt slag; Sigrid Undsets fortvilelse var så dyp at de nærmeste fryktet det sto om livet. Dersom Charlotte Undset i nederlagets tunge time forsøkte å sette mot i datteren ved å fortelle om sitt eget livs kamper, hadde hun sakens nok å ta av. Hun hadde selv mistet moren da hun var elleve år, akkurat like gammel som Sigrid var da hennes far døde. Charlotte hadde vokst opp med en tante, moster Signe, i mors sted, men Sigrid syntes neppe synd på henne av den grunn. I den selvbiografiske romanen *Elleve år* forteller hun at Charlotte hadde vært moster Signes yndling og ble spart for alt som var kjedelig. Hun hadde fått undervisning i musikk, språk og tegning, og selv brødrenes interesser måtte vike for hensynet til

T.v. Ingvald Undset

T.h. Charlotte Gyth Undset som ung frue.

Begge foto: Bjerkebæk

den viljesterke og vakre søsteren. Sigrid Undset forestilte seg at Charlotte nøt å bli beundret, og at hun hadde vokst opp i den tro «at lykken var noe som livet skyldte henne, og alt hun ønsket seg var det hennes rett å få».⁹ Charlotte fikk i hvert fall den mannen hun forelsket seg i, for da Ingvald Undset dukket opp hos familien Gyth i Kalundborg en sommerdag i 1876, ble han overstrømmende godt mottatt. Den norske arkeologen som anholdt om frøken Gyths hånd, var anerkjent som en sjelden begavelse innenfor et fag i rivende utvikling, en fremtidig stjerne. Høy og vakker var han også, og med et vinnende vesen. «Jeg er overmåte glad ved denne forbindelse, som gir lyse utsikter for min Charlotte», skrev Gyth til en slektning ved forlovelsen.¹⁰

Paret giftet seg i Kalundborg domkirke ved Olsok i 1881, men allerede noen måneder senere, under hvetebrødsda-

gene i Roma, ble det klart at Ingvald Undset var alvorlig syk. De måtte bryte opp fra «den evige stad» i all hast og reise hjem til Kalundborg, og der ble Sigrid født. Etter en periode da situasjonen virket lysere, la Undset ut på en ny studietur, men anfallene kom stadig tilbake. I sin biografi *Sigrid Undset – et liv* skriver Gidske Anderson at diagnosen ble definitivt fastsatt høsten 1888, men at Undset alt i 1882 må ha hatt en mistanke om hva som feilte ham:

Allerede i september på veien sørover, i Venezia, tok sykdommen påny tak i ham. Det kom et nytt angrep. Han konsulterte en veneziansk spesialist i nervesykdommer, og fra dette tidspunkt må han ha forstått at det kunne være *Tabes dorsalis*, ryggmargssyfilis, det dreide seg om.¹¹

Legen som ble Undsets faste behandler etter at familien flyttet til Kristiania, var en nær venn og kullkamerat fra Det kongelige Fredriks universitet. Dr. Søren Laache var i ferd med å spesialisere seg på syfilis, han var en dyktig forsker som

allerede hadde begynt å bruke mikroskop, og diagnosen han satte var altså *tabes dorsalis*.

DEN UNEVNELIGE SYKDOMMEN

Ekteskapet med en langsomt døende mann var en hard skjebne for Charlotte, men hun bar den med imponerende styrke. Sigrid forsøkte på barns vis å skjerme seg mot foreldrenes tragedie; hun flyktet – ut på streiftokt langs gater og stier og inn i bøker og sine egne fantasier. Hun ville bort fra en hverdag som bød på sykdom og fortvilelse, sosialt fall og stadig dårligere økonomi. I reisebeskrivelsen *Fra Akershus til Akropolis*, en bok som foreldrene med forente krefter fikk gitt ut like før Ingvald Undset døde, kunne hun lese hva de hadde drømt om den sommeren i 1881, da de la ut på sin bryllupsreise. Etter at de hadde krysset grensen til Italia, stoppet de i Romeo og Julies fødeby Verona, hvor de avla et besøk ved Julies sarkofag. Kontrasten til deres egen lykke var overveldende, ikke minst fordi de hadde en gryende anelse om at deres første barn var på vei. Ved minnet om denne opplevelsen, skriver Ingvald Und-

Sigrid la merke til at faren aldri kysset eller kjælte med barna mer, og at han og moren ikke delte soverom lenger.

set: «Jeg følte meg som kommet opp på et berg, hvorfra jeg kunne se helt utover det forjettede land.»¹² Og som Moses slapp han aldri inn i det.

Via di Monte Tarpeo nr. 73 var de nygiftes adresse i Roma; derfra hadde de utsikt over Forum Romanum og kort vei til Det tyske instituttet, som var Undsets faste base. Sammen dro det gylne unge paret ut til antikkens gravbyer på campagnaen, og mens dr. Undset studerte branngraver, askekister, urnegraver og gravstatuer, tegnet fru Charlotte funnsteder og gjenstander, skrev av latinske inskripsjoner – og begynte så smått å tenke på spedbarnstøy. Begge skrev brev som bruste av forelskelse, og fortalte om kontakten med Henrik Ibsen, som denne høsten var rasende over at hans nye teaterstykke *Gengangere* hadde vakt skandale i hjemlandet. Og med ett slo sykdommen til.

Sigrid Undset kjente foreldrenes triumfer og tragedier i detalj; hun visste hvor kort veien hadde vært for dem «fra Capitol til Den tarpeiske klippe». Fra hun var ganske ung, hadde hun grublet over deres samlivs drama og forsøkt å forstå, og da hun selv, to år etter debuten som forfatter, kom til Roma for første gang, gikk hun bokstavelig talt i deres fotspor. Hun besøkte kirken Santa Maria in Ara-coeli, hvor de hadde moret seg over de italienske småbarna som deklamerte vers, hun oppsøkte foreldrenes yndlingsrestauranter og tavernaer, og hun lette seg frem til huset ved Den tarpeiske klippe hvor de hadde hatt sitt første hjem. Kanskje streift det henne da hun sto der, at det hadde vært bedre om de hadde valgt seg en annen adresse enn denne, like ved det gamle romerske retterstedet. Var det her faren hadde festet seg ved ordtakingen som ble hans faste omkved, om den jordiske ærens forgjengelighet: *Sic transit gloria mundi* – ?

At Undsets diagnose var en kjønnssykdom som ble overført ved intim kontakt og var sterkt belagt med skam, må ha

vært en ekstra belastning for familien. Syfilis var like fryktet som hiv og aids hundre år senere, og i begge tilfeller var mangelen på kunnskap akutt. De første systematiske studiene ble publisert i årene rundt 1880 av en fransk lege, Alfred Fournier, og hans lærebok ble i løpet av kort tid spredt til mange land. Her ble sykdommens ulike faser beskrevet i detalj, fra de innledende smittsomme stadiene til de senere langvarige latensstadiene, når pasienten vanligvis ikke er farlig som smittekilde. Det hastet med å skaffe seg kunnskap, for sykdommen herjet i alle Europas store byer hvor prostitusjon var utbredt, og den forekom i alle samfunnslag, også i de høyeste. Offentlig informasjon og forebyggende tiltak fantes ikke, og i dannet selskap var det u hørt bare å nevne sykdommen ved navn.

I Danmark raljerte forfatteren Georg Brandes over samfunnsaktørenes strutsepolitikk og insisterte på at man åpent burde «sette problemet under debatt». At han i sitt private liv var spesielt opptatt av akkurat dette spørsmålet, var noe «alle» visste, for i 1876 hadde han giftet seg med Henriette Strodtmann, som hadde et tidligere ekteskap med en syfilitiker bak seg. Sin første ektemann hadde Henriette aldri delt seng med, men årsaken til at Strodtmann avsto fra seksuelt samliv hadde hun ikke forstått før Brandes avslørte sammenhengen for henne. Da fikk hun straks innvilget skilsmisse, og litt senere giftet hun seg på nytt – med Georg Brandes.

Henriette Strodtmann var bare én av mange som hadde levd med en farlig syk ektemann. I en artikkel i *Ibsen Studies 2004* skriver Evert Sprinchorn at problemet var så utbredt, at enkelte danske leger tok til orde for å pålegge ektefeller å leve atskilt, hvis én av dem led av syfilis. Diskusjonen foregikk ytterst diskret, og det formastelige s-ordet ble aldri brukt, i hvert fall ikke i pressen. Likevel kom det så langt at Folketinget vurderte å vedta nye lover for å beskytte den friske part

mot smitte. I praksis ville det bety at en kvinne skulle ha rett til å nekte seksuelt samkvem med sin mann, og være «fri» i den forstand at hun selv skulle ha kontroll over sin egen kropp og seksualitet. En slik utvikling ville ikke prestene vite noe av, og dermed ble loven svært moderat da den kom i 1878.¹³

MORENS DILEMMA

Før han ble syk, hadde Ingvald Undset sett for seg en internasjonal karriere som arkeolog, men bare et par år etter at de giftet seg, flyttet han og Charlotte til Kristiania med sine to døtre. I mars 1887 kom datter nummer tre til verden, men i motsetning til Sigrid og Ragnhild, som hadde fått tradisjonsrike navn fra farens familie, ble den sist ankomne oppkalt etter Charlottes gamle våpendrager i Kalundborg, moster Signe. Barnedåpen foregikk ikke i kirken denne gangen, men i familiens egen stue, med dr. Søren Laache som en av fadderne og med hushjelpene som vitner. Like etter den hastige dåpen reiste moren med alle de tre barna til Danmark. Da de kom tilbake, var Ingvald Undset innlagt på Grefsen sanatorium.

I ettertid mintes Sigrid Undset at farens sykdom hadde sneket seg inn over familien som en dyster skygge. Som barn hadde hun prøvd å lukke øynene for det som skjedde så lenge som mulig, for instinktivt skjønnte hun at «hun måtte passe seg for å forstå for meget».¹⁴ Virkeligheten var for truende, og hun skulle jo vokse seg sterk og sunn. Men enten hun ville det eller ikke, var hun en skarp observatør som grublet over alle de urovek-kende signalene som dukket opp. Sigrid la merke til at faren aldri kysset eller kjælte med barna mer, og at han og moren ikke delte soverom lenger. Med mistenksomhet studerte hun den nye lillesøsteren, for «hun næret visst en slags engstelse for at det barnet som de denne gangen hadde fått, var av en mindre god sort.»¹⁵

Var tanken bak de gode gjerningene «å erverve avlat» for seg selv, eller forestilte hun seg at hun hadde et spesielt ansvar for en annen?

Å bære på disse hemmelige tankene må ha gjort Sigrid ensom, men heldigvis hadde familien gode venner. I fire år bodde de i andre etasje i Lyder Sagens gate 10 i Kristiania, og i etasjen under holdt organist Otto Winter-Hjelm til med sin hjertevarme kone og deres store barneflokk. Sigrid – eller Ingvild, som hun kaller sitt alter ego i *Elleve år* – var glad for at disse naboene var så «ødsle og ufornuftige til å tro godt om folk.»¹⁶ De utsatte henne aldri for taktløse spørsmål om farens sykdom, i motsetning til mange andre som prøvde å fritte henne ut om hva som egentlig feilte ham. Otto Winter-Hjelm og hans kone hadde kanskje bedre forutsetninger enn de fleste for å forstå Ingvald Undsets situasjon, for sommeren 1883 hadde det inntruffet en begivenhet i Kristiania som berørte dem på en spesiell måte. Ibsens *Gengangere*, skandalestykket fra 1881 som for alvor satte problemet syfilis under debatt, hadde, tross heftig motstand, funnet veien til Nordens teaterscener, og rollen som fru Alving ble første gang spilt av Hedvig Winter-Hjelm, som var gift med Otto Winter-Hjelms bror. Det var en svensk teatertrupp som sto for den europeiske urpremieren i Hålsingborg, og deretter dro ensemblet på turné til alle de nordiske hovedstedene. På Møllergadens Theater i Kristiania ble forestillingen vist hele 75 ganger, og etterdønningene fra den famøse suksessen bølget rundt i borgernes stuer lenge etter at de svenske skuespillerne hadde forlatt byen.

Kanskje var det nimbusen fra denne begivenheten med «tante Hedvig» i sentrum som stimulerte de to venninnene Sigrid Undset og Clara Winter-Hjelm til å kaste seg ut i intens teatervirksomhet ti år senere. Da Sigrid var elleve år, leste hun *Gengangere* på egen hånd. Hennes far var nettopp død, og moren hadde flyttet tilbake til Winter-Hjelms nabolag med sine døtre, etter å ha bodd noen år nede i sentrum. Nå begynte de to store-søstrene Clara og Sigrid å skrive melodra-

maer fulle av tåredryppende tragedie, og på barneværelset tok de hånd om alt fra kostymer til regi og instruksjon av yngre søsken. Sigrids søster Ragnhild mintes senere hvor hjerteskjærende tragisk disse forestillingene kunne være:

Jeg husker det som om det var igår, hvordan jeg, etter at den svartsyke greven hadde løsnet de dødelige skuldene mot grevinnen og seg selv, knapt kunne stamme frem sluttrepikken: «Arme barn! Så har det da hverken fader eller moder.» Tårene strømmet ut av mine øyne, og stemmen ville kveles av bevegelse, der jeg sto med den ulykkelige, fortapte dukken i mine armer.¹⁷

Psykodrama som terapeutisk metode var ennå ikke oppfunnet, men det kan virke som om det faktisk var det noe slikt ungene drev på med.

I et brev som Charlotte Undset skrev til Sigrid mange år senere, forteller hun – med et blikk som også vitner om stor sans for drama og scenografi – om et syn fra ektefellens dødsdag som hadde brent seg fast på netthinnen hennes:

... jeg så deg og Ragnhild gå ut av døds-værelset hvor Ingvald lå lik – med hendene om livet; jeg ser ennå for meg de to små tynne ryggene i mørkeblå gensere og med det lange brune hår nedover – og kan høre Ragnhilds lille stemme i døren si: Sigrid, nu er vi faderløse!¹⁸

Var det tilfeldig at moren skrev om to – ikke tre – farløse barn, eller var det med overlegg? Var ikke lille Signe blitt farløs hun også? Man kan undres, slik som mange undret seg over at enken ble værende i Kristiania, til tross for at familien Gyth ønsket henne velkommen tilbake til Danmark. Da de skjønnte at hun ikke ville forlate Norge, foreslo de at hun skulle beholde den yngste av døtrene hos seg

der, og la de to andre flytte til Danmark. Da våknet hunntigere i moren, og familien måtte love at de aldri skulle nevne noe slikt på nytt.¹⁹

SYNDEGEN FORLATELSE

Som barn grublet Sigrid Undset over foreldrenes skjebne uten mulighet for å forstå, men som voksen fikk hun selv oppleve erotikkens kraft og potensiale for ødeleggelse. Da Sigrid Undset møtte Anders Castus Svarstad og ble rammet av den store lidenskapen, forsynte hun seg grovt og brøt inn i et ekteskap, med det resultat at tre barn ble hjemløse. Senere, som katolikk, forsøkte hun å gjøre bot, både for sine egne og andres synder. Tre ganger var hun i Roma: som forelsket ung kvinne, som engstelig mor med et sykt barn, og som troende katolikk på botsferd. Man skulle nesten tro at *Kransen*, *Husfrue* og *Korset* var overskrifter som gjaldt pilegrimsreiser til «den evige stad» og ikke titler i trilogien om Kristin Lavransdatter. På den tredje reisen inviterte Undset sin mor til å være med; det skulle være en presang i anledning hennes 70 års dag. 1925 var et hellig år i den katolske kirkens kalender, et *anno santo*, som skulle være spesielt gunstig for dem som trengte tilgivelse for sine synder. Det ville Undset benytte seg av. Etter påskefeiringen i klosteret Montecassino, skrev hun et brev til sin nabo på Lillehammer, Nils Anker, og her forteller hun at «nu skal jeg til å erverve avlat.»²⁰ Ifølge katolsk lære er dette en gave man kan få gjennom skriftemålets sakrament, det vil si at presten bevilger en reduksjon av den straffen en person har pådratt seg for de syndene vedkommende har begått. Man kan også be for en annen, men uansett kan avlat bare erverves gjennom en spesiell innsats. Man må gjøre seg fortjent til mildere straff «ved et eller annet arbeid», som Undset forklarer i brevet til Anker. I dette tilfellet gikk arbeidet ut på å besøke et visst antall bestemte kirker for å be. Undset

puttet nok noen pengesedler i kollektbøssene også, og etter reisebudsjettet å dømme var det ikke små sedler hun ofret. For de dyreste dagene er som kjent dyre!

Den enorme rausheten Undset viste som velgjører etter at hun konverterte til katolisismen, ved at hun ga store summer til sine trosfeller og kjøpte kostbare gaver til kirken, er både imponerende og påfallende, og man undres uvilkårlig på hva det var som drev henne. Var tanken bak de gode gjerningene «å erverve avlat» for seg selv, eller forestilte hun seg at hun hadde et spesielt ansvar for en annen, en gjenløseroppgave? Anne-Lisa Amadou påpeker at Undset i romanen om Olav Audunssøn bygger på «den katolske forestilling om de helliges samfunn», som vil si at ett menneske kan ha en frelsesfunksjon i forhold til et annet. «Tanken om et sjelenes fellesskap der den ene kan virke for den annens frelse er uvant for norsk tankegang, og dette perspektivet på Olavs skjebne har da også vært lite påaktet», skriver Amadou.²¹ Det er ikke gjennom sitt eget skriftemål at stabeisen Olav Audunssøns oppnår tilgivelse for mordet

han begikk i sin ungdom; det er sønnen Eiriks velgjerninger og utrettelige vilje til det gode som til slutt frelser faren.

I romanen *Den brennende busk* er det også en Erik, en liten gutt som dør av hjernebetennelse. Barnets far konstaterer at sønnen dermed betaler hele slektens gjeld med sin uskyld, og på den måten baner veien for dem alle til Gud. På samme måte fant Undset trøst i tanken på at hennes funksjonshemmede datter Mosse var en av Guds utvalgte, et *enfant de Dieu*. Mosse hadde aldri gjort seg skyldig i en eneste synd, fordi hun var ute av stand til å ta ansvar for sine egne handlinger. Etter at datteren var død, mente moren at hun var blitt en helgen, og at hun kunne be Mosse om å gå i forbønn for seg hos Gud. For dem som hadde kjent den syke piken var dette en bisarr tanke, men moren trodde fullt og fast at slik var det. Med Mosses forbønn og alt hun selv kunne makte av bønner og gode gjerninger, håpet hun å kunne frelse både sin egen og sine kjæres sjeler fra evig fortapelse. Hvilke synder hun mente de skulle ha gjort seg skyldig i, fortalte hun trolig bare til sin skriftefar.

Sigrid Undset fotografert av Agnete Faber, Kalundborg 1898. Foto: Agnete Faber / Bjerkebæk

Sigrid Undset, ca 1900–1905.

Foto: E. Rude / Oslo Museum

Etter at Charlotte Undset døde høsten 1939, kunne datteren tenne lys på Vår Frelsers gravlund for begge foreldrene samtidig. De lå i den samme graven under en avbrutt søyle – et treffende symbol på skjebnen til den evnerike vitenskapsmannen som ikke ble mer enn 40 år gammel, og på et samliv som endte så alt for tidlig. Men det var bare Charlotte Undsets nærmeste som visste at også hennes kiste befant seg under søylen. Etter at hun hadde gått bort, nesten et halvt hundreår senere enn ektemannen, var det fremdeles bare Ingvald Undsets navn som sto på steinen. Før hun døde, hadde Charlotte Undset gitt beskjed om at hun ikke anså seg som verdig til å la sitt navn stå sammen med ektemannens; hun ville ikke forringe hans minne. Sigrid Undset og søstrene lot ikke morens navn bli hugd inn i steinen; det skjedde først da generasjonen etter dem overtok ansvaret for gravstedet.²²

Kravet om sannhet gjaldt både liv og litteratur, for Sigrid Undset oppfattet de to som uløselig sammenbundet.

MED BYGGESTEINER FRA EN VIRKELIG VIRKELIGHET

Vårt bilde av Sigrid Undset er formet både av det vi vet om hennes livsløp, av besøk i hennes særpregete hjem på Bjerkebæk ved Lillehammer og av hennes samlede forfatterskap. Skjønnlitteraturen er riktig nok bare en indirekte kilde til kunnskap om Undset selv, men den forteller mye om hva som var viktig for henne. Hun tok på ingen måte Peter Nansens advarsel bokstavelig; hun brukte flittig «forklædninger» når hun skrev, sjonglerte med kjønn og miljø og med historiske rammer. De utfordringene og etiske dilemma som berører menneskenes hjerter i alle dager, kunne hun finne i Kong Arthurs tid så vel som i Kristin Lavransdatters og Fru Marta Oulies. Undsets holdning var uansett denne: «Si aldri en løgn, si ikke en sannhet, hvis det ikke er nødvendig. Si de sannheter du er nødt til å si. Si dem selv om de lyder urimelige, uhyggelige, rystende.»²³

Kravet om sannhet gjaldt både liv og litteratur, for Undset oppfattet de to som uløselig sammenbundet. Selv krysset hun mange ganger grensen mellom fakta og fiksjon i sine analyser av andres forfatterskap. Det gjorde hun med stor frimodighet i essayene om søstrene Brontë, Steen Steensen Blicher og D.H. Lawrence; forfattere som alle hørte med til hennes favoritter. Om Lawrence skriver hun, at han helt til sin dødsdag var preget av at han hadde vokst opp i skuddlinjen mellom faren som var gruvearbeider, og moren som hadde kulturelle ambisjoner. Ifølge Undset er denne bakgrunnen bestemmende for hovedpersonen Paul Morels skjebne i romanen *Sons and Lovers*. Men det var ikke bare i dette ene verket hun mente å se sporene etter de spente forholdene i barndomshjemmet til Lawrence; dem fant hun i hele forfatterskapet. «Ettervirkningen av feiden mellom foreldrene danner gjennom alt han har skrevet», hevder hun.²⁴ Uvilkårlig må man spørre seg hva en slik lese-

ville føre til, hvis den ble anvendt på Undsets eget forfatterskap. «Bevis» for hva hennes mor og far kan ha båret på av synd og skyld kan ikke legges frem, men trolig var Sigrid Undsets trang til å utforske de kreftene som hadde herjet med foreldrenes liv, en av de viktigste impulsene til hennes forfatterskap. Ettersom legenes diagnostiske redskaper ennå var ganske primitive da faren døde, kan vi ikke vite med absolutt sikkerhet hvilken sykdom Ingvald Undset led av, men Sigrid Undset trodde det var syfilis. Hadde Charlotte Undset hatt en annen elsker enn sin ekte-mann? Vi vet ikke det heller, men Sigrid Undset grublet over spørsmålet og kom til at foreldres første plikt er å leve slik at de fortjener sine barns respekt. Hun må ha vært en krevende datter. Og alt hun «tenkte og opplevde og dømte om mennesker og forhold»²⁵ omkring seg, var avgjørende for hennes utvikling som forfatter. Det sa hun selv, da hun sent i livet så seg tilbake. Ettervirkningen av foreldrenes tragedie danner gjennom alt hun har skrevet. ●

NOTER

- 1 Nidaros 26.11.1907.
- 2 Tordis Ørjasæter (1993): *Menneskenes hjerter*. Oslo: Aschehoug, s.84.
- 3 Nils Johan Ringdal (1993): *Ordenes pris*. Oslo: Aschehoug, s.63.
- 4 Barbra Ring (1929): *Minder og smaa bekjendelser*. Oslo: Aschehoug, s.218.
- 5 Thor Boman Larsen, intervju i Nrk P2, sendt 14.10.08.
- 6 Sigrid Undset (1907): *Fru Marta Oulie*. Oslo: Aschehoug, s.7.
- 7 Brev til Dea Hedberg 8.3.1902. Gjengitt i Sigrid Undset (1992): *Kjære Dea*. Oslo: Aventura, s.77.
- 8 Ragnhild Undset Wiberg «Om Sigrid Undsets barndomshjem og tidlige ungdom». Oslo: *Samtiden* 1958, s.45.
- 9 Sigrid Undset (1998): *Tolv år*. Oslo: Aschehoug, s.54.
- 10 Wilhelm Adolph Worsøes Slægtsbog, red. Henning Aarup og Hans H.Worsøe (Åbenrå 1965) s.70.

- 11 Gidske Anderson (1989): *Sigrid Undset, et liv*. Oslo: Gyldendal, s.46, 54 og 334. Dødsfallet ble registrert i ministerialboken for Trefoldighetskirken, og der står følgende å lese: «Oppgitt dødsårsak: ryggmargstæring (i 16 år)». Altså ikke malaria, som familien senere har antydnet, og heller ikke multipel sklerose, som enkelte leger har vært inne på. Laache må ha brakt på det rene at Ingvald Undset hadde vært syk siden han var 24 år, men han kan neppe ha trodd at det var tæring han led av. Sannsynligvis var denne diagnosen anført av diskresjonshensyn. Gidske Anderson opplyser i sin Undset-biografi at det i 1896, tre år etter Ingvald Undsets død, ble utgitt et jubileumshfte for hans årskull ved Universitetet i Kristiania. Der ble dødsårsaken oppgitt å være *tabes doralis*, det vil si ryggmargssyfilis. Ett av medlemmene i redaksjonskomiteen var Søren Laache, som hadde tatt doktorgraden på syfilis i 1890. Det må være rimelig å anta at avdødes familie trodde det samme som hans lege. Da Andersons bok kom ut, vakte disse opplysningene sterke reaksjoner fra enkelte, som mente at det ikke var mulig å påvise syfilis med sikkerhet så tidlig som i 1893. Disse innvendingene har ingen betydning for forståelsen av hva Ingvald Undsets sykdom kan ha betydd for hans nærmeste. Det er ikke noe som tyder på at de avviste Søren Laaches oppfatning. Sigrid Undset hadde vennskapelig kontakt med flere i familien som voksen.
- 12 Ingvald Undset (1925): *Fra Akershus til Akropolis*. Oslo: Aschehoug, s.308.
- 13 Opplysningene om Fournier, Strodtmann og Brandes finnes hos Evert Sprinchorn: «Syphilis in Ibsen's Ghosts», *Ibsen Studies* 2004, s. 191–204.
- 14 Sigrid Undset (1934): *Elleve år*. Oslo: Aschehoug, s. 80.
- 15 Samme sted, s.89.
- 16 Samme sted, s.78.
- 17 Ragnhild Undset Wiberg: «Sigrid Undset som dramatiker i en tændstickslåda»: *Stockholms Tidende* 15.6.1924.
- 18 Brev fra Charlotte Undset til Sigrid Undset, 29.11.1928. Finnes i Håndskriftsamlingen, Nasjonalbiblioteket.
- 19 Sigrid Undset (1998), s.78.
- 20 Brev til Nils Anker, 15.4.1925. Finnes i Håndskriftsamlingen, NB.
- 21 Anne-Lise Amadou (1994): *Å gi kjærligheten et språk*. Oslo: Aschehoug, s.54.
- 22 Brev fra Martin Blindheim til N. B. Skille, sept. 2007.
- 23 Gjengitt på norsk i Liv Bliksrud (1997): *Sigrid Undset*. Oslo: Gyldendal, s.9.
- 24 Sigrid Undset (1938): *Selvportretter og landskapsbilleder*, Aschehoug, s.40.
- 25 Sigrid Undset «Hvorfor jeg skrev», NRK april 1947. Gjengitt i Borghild Krane (1970): *Sigrid Undset. Liv og meninger*. Oslo: Gyldendal, s.295.